

Zolnai Béla hetven éve

Ha nem stíluskutatóról volna szó, semmi jelentősége sem volna annak a csekélyke, mindössze egyetlen fonémára szorítókozó eltérésnek, amellyel a fenti cím a szokásos „Z. B. hetven éves” megjelöléstől különbözik. Itt azonban ennek a hiányzó *s*-nek sajátos stilisztikai funkciója van: azt jelenti, hogy Zolnai Béla mögött „papírforma szerint” ott van ugyan a hetven esztendő, de ő maga sokkal fiatalabb. Ezt mindenki tudja és megállapíthatja róla, aki legalább tizenöt éve csak valamennyire is ismeri. S ha megkérdeznénk Zolnai Bélát, hogy minek köszönheti örök fiatalságát, bizonyára azt válaszolná lakonikus egyszerűséggel, a magától értetődés hangján: Hogy értem volna rá megöregedni, hiszen dolgoztam!?

Valóban, Zolnai munkásságának csak előszámlálása is hosszú-hosszú sorokkal töltené meg ezt a rövidre szabott papirost.

A kutató munka tiszteletét és szeretetét már a székesfehérvári szülői házból hozta magával édesapjának, az egykori főreáliskolai helyettes, a későbbi budapesti és kolozsvári egyetemi tanárnak és kiváló nyelvtudósnak: Zolnai Gyulának örökül hagyott kincseként. Az otthon emelkedett, pedagógus légköre mellett (anyja szintén pedagógus volt) a budapesti mintagimnázium és a haladó szellemű Eötvös Kollégium gyakorolt fejlődésére legmélyebb hatást. Olthatatlan tudásszomját, perspektivikus látásmódját táplálták nagyobb külföldi egyetemi tanulmányai (Berlin, Párizs) is, s olyan kiváló mesterek, mint Négyesy László, Zlinszky Aladár, Gombocz Zoltán vagy Horváth János. Mindez együtt nemcsak biztos szakmai felkészültséget, hanem imponálóan gazdag olvasottságot, magas szintű európai műveltséget eredményezett.

Nem csoda, ha ilyen adottságok mellett már első művei figyelmet keltettek és maradandó értékűeknek bizonyultak. Hivatkozhatnám itt elsősorban „Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei” (EPhK. 1914. és külön is Bp., 1914.) című doktori értekezésére, melyben a rokonszenves dezertőr típusát, egyúttal az európai irodalmakban jelentkező népiességi tendencia fölbukkanásait vizsgálja. Ez a dolgozat is (amelyet egyébként már több publikáció előzött meg; az első: „A Szép Ilonka keletkezéséhez”: EPhK. 1912.) már elárulja az egyéniségnek azokat a sajátosságait, melyek Zolnai Béla oeuvre-jén végighúzódnak: vonzódás az újszerű, különleges témához; széleskörű kitekintés a nemzetközi viszonylatokba; hatalmas tényanyagot felsorakoztató módszeres filológiai megalapozottság; a szintézis összefüggő szálait felismerő, alkotó fantázia; végül az esztétikailag is igényes, esszébe hajló kidolgozásmód.

Érdeklődése — úgyis, mint a budapesti egyetem magántanárának (1923.), illetőleg a pécsi magyar irodalmi tanszék helyettes előadójának (1924.) — elsősorban a magyar irodalomtörténet felé fordul. Balassi, Zrínyi, Mikes, Rákóczi-tanulmányai számos tisztázatlan kérdésre derítettek fényt, vagy vitték előre a kutatást. Eredményeit a marxista igényű irodalomtudomány kritikája is méltányolja (vö. pl. HOPP LAJOS, A Törökországi Levelek műfaji problémái: I. OK. XV, 129 kk.). Az élet lüktető mozgalmassága, az imént említett vonzódás az újhoz, a modernhez sokkal elevenebb hatóerőt jelentenek számára, semhogy elfordulhatna a jelenkori (értsd: a XX. század 2—3. évtizede) problematikájától. Ezt tükrözik modern irodalmi kritikái a Nyugat, Hét hasábjain, polémiái Ady védelmében, főleg a Széphalom 1927—1929. évfolyamaiban.

Francia vonatkozású tanulmányai — amelyeknek művelése 1925 óta mint a szegedi egyetemen a francia filológiai tanszék professzorának hivatalbeli kötelessége is — ismét hatalmas szegmentummal bővítik az eddig sem szűkkörű munkásság kereteit. A janzenizmussal kapcsolatban egész sor tanulmánya olyan témákhoz vezet, melyek a mai tudományos érdeklődésnek is előterében állnak. Az állam és egyház viszonyára vonatkozó európai polémiák hatalmas bibliográfiáját (1750—1830.) ma a Történelmi Intézet értékesíti.

Szegedi professzorsága idején jelentős kultúraszervező tevékenységet is fejt ki, elsősorban mint a Széphalom és az Études Françaises szerkesztője.

Zolnainak már első munkáiban föl-fölbukkannak a nyelvi, stilisztikai vonatkozások, főleg pedig a nyelvtudományra jellemző mikrofilológiai elemző módszer alkalmazása. Nem lehet hát meglepő, hogy ez a „pseudo-nyelvészeti burok” előbb-utóbb szét pattan, és felfedi az igazi valót. Hiszen az irodalom- és nyelvtudomány területére kiterjedő érdeklődés és felkészültség szükségszerűen következetességgel vezeti el Zolnai Bélát arra a tudományterületre, mely mindkét szakra egyformán támaszkodik, s amelynek éppen ezért gyakran a senki földjének mostoha sorsa jutott osztályrészül. Zolnai mindig hitte és vallotta a nyelvészet és irodalomtudomány egységességét, a Wissenschaft des Wissens-

wertesnek látva a nyelvi-irodalmi filológiát. (Aligha célzatosan, de föltétlenül szimbolikus kifejezője fölfogásának az is, hogy először a nyelvtudományok kandidátusa, majd az irodalomtudományok doktora lett.)

1920-ban jelenik meg első stilisztikai dolgozata a Magyar Nyelvben: „Esztétikai szempontok a nyelvtudományban”. Már itt olyan alapelveket rögzít — ellentétben Ballyval, akivel egyébként személyes kapcsolatban állott —, amelyeket azóta a marxista szemléletű stilisztika is átvett és szentesített.

Egyébként Zolnainak nem egy tétele vált nyelvtudományi, stilisztikai közhelyé az eredeti forrás megjelölése nélkül is.

A stilisztikai kérdések és szempontok egyre jobban előtérbe kerülnek munkásságában. A nyelvészettikai érdeklődés tükröződik egyetemi előadásaiiban is. A hangszimbólika, a szóhangulat kérdéseinek taglalása nem egyszer óráira vonzza a nem francia szakos hallgatókat is. Tanszéke különben is szinte észrevétlenül, de egyre inkább elszigetelődik a „keresztény valláserkölcsiség” jegyében fokozódó sovinizta szellemtől. Ugyanazon a szegedi egyetemen, melyről József Attilának — mint ismeretes — távoznia kellett „erkölcsromboló” megnyilatkozása miatt, a másutt félrehúzódo Radnóti Miklós még néhány évvel későbbben is otthonosan mozgott a francia tanszék szobáiban, és szívesen olvasgatott a szemináriumi könyvtárban. Zolnai Béla, a professzor nem ismert faji, felekezeti vagy más efféle megkülönböztetést. Nála egyetlen mércéje volt a minősítésnek: a szakmai igény, a tudományos felkészültség.

Az idegen szavak kérdése, nyelvtudomány és szellemtörténet, nyelvek harca, a látható nyelv, a nyelvi kifejezőség formái, körmondat és tiráda, a francia bálvány, hang és nyelv, szóhangulat és morfológia . . . ezek a címek és témakörök jelzik Zolnai nyelvtudományi, pontosabban nyelvészettikai munkásságát. E sorozat csúcsát a „Szóhangulat és kifejező hangváltozás” című könyvében látom (Szeged, Acta Univ. 1939. 202 l.). Másik átfogó jellegű, szintézisre is törekvő műve „A magyar stílus” (1940., a „Mi a magyar?” kötetben). Ez a tanulmány helyel-közzel ugyan az akkoriban divatos szellemtörténet hullámverését is tükrözi, de főbb tételei ma is helytállóak. A stílust legmélyebb gyökereiben, világnézeti összefüggéseiben ragadja meg Zolnai akkor, amikor a stílus szabadságáért folytatott harcnak a nemzeti problémával való kapcsolatát ismeri fel Petőfinél, Adynál.

Nyelvművelő tevékenységében az idegen szavakkal kapcsolatos állásfoglalását kell elsősorban kiemelni. E kérdésben a nemzedékek harca is megmutatkozott; a Zolnai Béla fölfogásával szemben álló purizmus főképviseelője — Zolnai Gyula volt.

Stilisztikai munkássága általános elismerést váltott ki már a két háború közt is. Az 1940. évi akadémiai tagajánlásban olvashatjuk ezeket a sorokat: „Zolnai Béla a magyar, német és francia filológia területén egyformán végzett kutatásokat. Mint Gombocz Zoltán, a genfi Bally és a müncheni Vossler követője, hazánkban ő tett legtöbbet a stilisztika újabb irányainak meghonosítása terén.” Ma is helytálló jellemzésül idézhetjük az 1940. évi nagyjutalomról szóló jelentés alábbi szavait: „Mindezeknek a dolgozatoknak úttörő érdemük van a magyar nyelvtudományban és a vele számtalan ponton érintkező stílustudományban . . . Alapos tanultság a nyelv- és stílustudomány körében, kiterjedt és beható ismerete a régi és újabb magyar irodalomnak, valamint különböző idegen irodalmaknak, széles láthatarú tájékozottság a művelődési és szellemi áramlatokban . . . ezek képesítik Zolnai Bélát kiváltságos mértékben arra, hogy ezeknek a jelenségrétegeknek nagyszerű fölfedezője legyen.”

Zolnai Béla fölfelé ívelő pályájának méltó betetőzése volt, hogy — a kolozsvári egyetemen eltöltött néhány év után (1940—1947.) — még a felszabadulás évében kinevezték a pesti tudományegyetem általános irodalomtudományi tanszékére. Mégis a felszabadulás utáni első években mintha megtorpanás mutatkoznék nála. 1948-ban még a

régi rendszerű Akadémia rendes tagjává választják, de 1949-ben nyugdíjazását kéri. Ez a visszahúzóadás azonban csak látszólagos. Nem az alkotó tevékenységtől, csak a fórum szerepléstől vonul vissza. De már a sztálini cikkek nyomában megújuló nyelv-tudomány és főleg nyelvművelés harci riadója után újra ott van az első sorban. Meglepő, hogy a Nyelvőr munkatársai között csak 1951-ben szerepel első ízben, de azóta aztán csaknem minden évfolyamban több cikkel is. Főleg a szavak társadalmi rétegződése, az argó szavak és a köznyelv viszonya, a szavak stilisztikai értékelése foglalkoztatja.

Mint vérbeli kutató nem ismer lezárt kérdést. A régi témák, problémák ma is tovább gyűrűznek benne. Irigylésre méltó, hatalmas könyvtára ma is szüntelenül gyarapszik (nemcsak a falmenti könyvespolcokat, hanem az asztalokat, székeket, kereveteket is birtokba veszi). A régi témák megújulnak, akárcsak kedvelt Rákóczijának régi sebei. (Vö. pl. „La ballade épique” [előadás a lyoni irodört. kongresszuson]: *Helicon* 1940: 156—69; „Contributions à l'histoire des termes 'ballade' et 'romance': *ALingu.* VII, 217—43). Nem is említve a végeláthatatlan adattárából még kikerülhető műveket. (Ilyen lesz — reméljük, nemsokára — az argó és tájnyelv keveredéséről szóló tanulmány és az argó szótár.)

Lehet-e egy lezáratlan életműről érdemleges bírálatot mondani? — Hogy ezek a megemlékező sorok nem törekedtek kritikai hangra, nem azért volt, mintha Zolnai oeuvre-je nem igényelné a mérlegre helyezést. Ellenkezőleg, igazi jelentőségét legkevésbé sem a kritikátlan tömjénezés, hanem az alapos, elemző értékelés mutatná meg. Nincs is szó arról, mintha Zolnai minden tételét (csak a nyelvtudományi vonatkozásúakra gondolok) magunkévá tennénk. Zolnai Bélával lehet és kell is vitázni (persze nem úgy, hogy évtizedekkel ezelőtt írt műveitől mai szemléletet kérünk számon); csak egyet nem lehet: mellőzni akkor, amikor stilisztikai kérdésekről van szó. Munkásságának legrealisabb értékmérője éppen abban a visszhangban mutatkozik meg, mellyel műveire a stilisztikai szakirodalom reagál. Üssünk fel olyan újabb műveket, mint FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERES-TYÉNI, *A magyar stilisztika vázlata* (1958.), FÓNAGY IVÁN, *A költői nyelv hangtanából* (1959.), tucatjával sorjáznak bennük a Zolnai-hivatkozások. (E sorok írójának főiskolai, egyetemi stílusórái is ritkán múlnak el Zolnai Béla nevének említése nélkül.)

*

A szaktársak, barátok, tisztelők, tanítványok körében, a Kárpátia oszlopos termében szétillanó szivarfüstje mögött — úgy tetszett — egy kérdő, csodálkozó vonás is átsuhant a jubiláns arcán. Talán a nagyrabecsült, nem egyszer tollára vett költőbarát, Juhász Gyula szavai zsongtak föl lelkében:

Már jubiláljak? Én biz azt tudom csak,
Hogy *hetven éve* vagyok már fiatal!

BENKŐ LÁSZLÓ